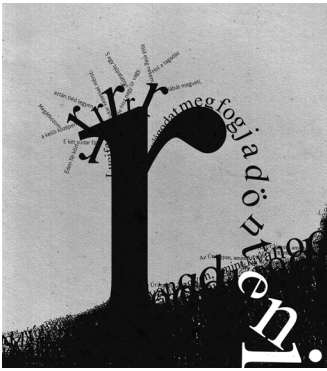

PÁSZTOR GYÖNGYI

VÁROS. FOGALMAK ÉS ELMÉLETEK (II.)

A városépítés ma már a tervezés és fizikai építésen túlmenően marketing- és identitásépítő tevékenységet is jelent.

60

Városi tér (space), tértipológiák

■ A humánökológiai elmélet egyik legáltalánosabb kritikája, hogy nem ad magyarázatot a *társadalmi konfliktusokra és változásokra*. A 20. század második felében a városok egyre gyakrabban különböző társadalmi konfliktusok színtereivé váltak, ezek pedig rámutattak arra, hogy e kérdések megválaszolása nélkülözhetetlen. A hatvanas évek amerikai városaiiban végbemenő lázongások a politika figyelmét a kisebbségek és a szegények felé fordították. Ugyanebben az időszakban Európa-szerte is különböző társadalmi konfliktusok tanúi lehettünk: a '68-as párizsi diák- és munkás-tüntetések, az angliai munkások (alacsony élet-színvonaluk és rossz lakáskörülményeik miatti) egyre nagyobb elégedetlensége, a nemzetközi migráció tömegessé válása, amely szembeállította az „őshonos” és a „jövevény” lakosságot. De Kolozsvár esetébe is beszédessé lehet a polgári, „őshonos” népesség és a szocialista időszak migránsai közötti latens konfliktus – ez az első- és többedik generációs kolozsváriak között húzódik, a nyilvános diskurzusokban latens módon ma is jelen van.

E drámai helyzetek megértésének és orvoslásának igénye a humánökológia figyelmén kívül esett. Az új megközelítésnek, amely újrafogalmazta a városi elméleteket, lényege, hogy a társadalom „normális állapota” a *konfliktus*. A hatalom és jólét koncentrációjára, a társadalmi osztályok viszonyaira, a társadalmi konfliktusokra, az állam és adminisztráció szerepére fordította fi-

gyelmét. Nem a természetesnek tekintett térbeli folyamatokat helyezi elemzése középpontjába, hanem azt, hogy miként hat a *hatalom* a térre, illetve a *kapitalizmus* rejtett struktúrái hogyan befolyásolják a települések működését, az azokon belüli egyenlőtlenségeket.

Henri Lefebvre francia filozófus és szociológus volt az első, aki a városszociológiában a marxi megközelítést alkalmazta, pontosabban kiegészítette azt a *tér* fogalmával. Szerinte a tér ugyanolyan fontos szereppel bír a társadalom számára, mint az idő. A társadalom működéséhez, a kapcsolatok létrejöttéhez térbeli közelség vagy térbeli kapcsolat szükséges. A városi tér tehát folyamatos kölcsönhatásban van a társadalmi környezettel: a társadalmi viszonyok nem csupán személyközi vagy csoportközi kapcsolatokat jelentenek, hanem a környezettel, ez esetben a városi térrel való viszonyt is. Ezáltal a tér a társadalmi berendezkedés részévé válik, a városi tér nem csupán fizikai, hanem társadalmi tér is egyben (Lefebvre 1991). A társadalmi térnek kettős szerepe van: keretet szab, azaz meghatározza a lehetséges tevékenységeknek a halmazát, ugyanakkor a tér az emberi tevékenység produktuma, hiszen az emberek a várost nemcsak felépítik, hanem szükségleteik függvényében újra- és újraalakítják. Ebben az értelemben a város tulajdonképpen a társadalmi viszonyok térben való objektivációja.

A térnek ugyanakkor jelentős hatalmi funkciója is van, hiszen a politikai szféra számára egyben a társadalmi kontroll eszköze. Az államnak kizárólagos autoritása van a tér felosztása fölött, ezáltal hoz létre településeket és településhálózatokat, rendelkezve a lakosság és annak térbeli eloszlása fölött is. Ugyanakkor a politikum – és a helyi adminisztráció – az, amely bizonyos intézmények térbeli elhelyezése révén befolyásolja adott terek társadalmi megítélését. Sőt kizárólagos hatáskörébe tartozik bizonyos terek adminisztrálása, amely által a városrendészet tulajdonképpen erőforrásokhoz juttat egyeseket, míg másokat megfoszt azoktól. (Lefebvre in Gottdiener 1994.126–128.). A Kolozsvár főterének átalakítása után előállt helyzet is ezt a konfliktust szemlélteti: egyfelől, a téren szervezett eseményeket a középosztály alakítja, így az alsóbb, szegényebb rétegek onnan gyakorlatilag ki lettek rekesztve, hiszen az események nem őket célozzák meg. Bár a magyar kisebbség egyes képviselőinek a részéről az átalakítás gerjesztette konfliktus etnikai mezben jelenik meg, valójában az a kifinomultabb osztályharc egyik diszkrét, de hatékony formája. De a fogyasztás tereivé vált bukaresti belvárosban is hasonló konfliktusok zajlanak; a piacképes rétegek fokozatosan kiszorítják onnan a szerényebb anyagi helyzetű népességet.

A marxi elméletek másik jelentős városra vonatkoztatott alkalmazása Manuel Castells *Urban Question* (1972 [1977]) (A városi kérdés) című könyve. Castells egy újfajta megközelítést javasol, amely elsősorban a *városi tér* (*space*) jelentőségéről szól. Szerinte a *városi tér az, ahol végbemegy a piac reprodukciója*, ahol a rendszeren belül, elsősorban egyéni és kollektív fogyasztás révén, az egyének megalapozzák és megerősítik piaci helyzetüket (Castells 1977. 238.). A városi tér ebben az értelemben elsősorban beépített környezet, gazdasági, politikai, ideológiai sajátosságokkal rendelkező rendszer alrendszer. Castells szerint a városi tér jelentősége abban rejlik, hogy a társadalmi berendezkedés és a gazdaság két jelentős folyamata objektiválódik benne, ezek pedig egyben a kapitalizmus terjeszkedésének alapfeltételei: a tőkefelhalmozás és a különböző társadalmi osztályok közötti konfliktusok (Castells 1977).

David Harvey (1985a, 1985b), Castells gondolatait folytatva, kitüntetett figyelmet szentel a *tőkefelhalmozás és tőkeforgalom* térbeli vetületeire. Harvey (1985a) szerint a kapitalista gazdaság által létrehozott *tér* (*városi környezet*) tükrözi a gazdaságban végbemenő folyamatokat, azaz a gazdasági folyamatok „saját képükre”

formálják a városi teret. A város tehát nem egyéb, mint a gazdasági tőkefelhalmozás racionális produktuma. A „városi javakba” (azaz ingatlanokba) való befektetések tulajdonképpen az elsődleges tőkeforgalomban felhalmozott többletet jelentik. Ez azt jelzi, hogy az elsődleges tőkeforgalomban túl nagy profit jön létre, azaz több, mint amennyi visszafordítható. A profittöbblet egy része felhalmozás gyanánt tehát átkerül a kevésbé jövedelmező (*less lucrative*), de kevesebb kockázati elemet tartalmazó másodlagos tőkeforgalomba, az ingatlanokba (irodaházak, gyárépületek, lakások) (Harvey, 1985b. 3–5.).

Harvey elméletének egy következő elemét képezi annak felismerése, hogy a városi fizikai környezet a tőkeforgalom felgyorsítását szolgálja. A tőkének ugyanis időre van szüksége ahhoz, hogy profitot termeljen. A kapitalista városépítés és újraépítés egy olyan szerkezethez hasonlít, amely az egységnyi tőkeforgalom idejét lerövidíti (Harvey 1985a. 27–29.). Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a területfelhasználást a befektetések jellege határozza meg, amelyek természetüket tekintve profitorientáltak. Ugyanakkor a pénzügyi intézmények és az állam támogatják a másodlagos tőkeforgalomba való befektetéseket, ezzel tulajdonképpen növelve az elsődleges tőkeforgalom hatékonyságát. Ezzel magyarázhatóak a nagyvárosokban végbemenő szuburbanizáció és metropolizáció folyamatai is, amelyek gazdasági érdekeket alátámasztó együttes hatása változtatta meg a városok szerkezetét és jellegét (Harvey. 1985b. 7.).

Lefebvre (1991) a városi térnek két típusát különbözteti meg: az *absztrakt* és a *társadalmi teret*. A befektetők, üzletemberek, politikai szféra térfogalma elsősorban annak absztrakt jellemzőiben nyilvánul meg: lokalitás, a terület mérete, a hozzá kapcsolható profit. Ugyanezek a terek viszont a lakók által konkrét fizikai térként használatosak: munkahely, lakóhely, a társadalmi viszonyok és a mindennapi élet színterei, azaz társadalmi terek. Ezen eltérő viszonyulások gyakran a két kategória közötti konfliktusok forrásai is (Gottdiener 1994. 127.). A helyi adminisztráció, a várostervezők és a befektetők absztrakt térfelhasználása (befektetések, közintézmények elhelyezése stb.) ellentmondhat az adott tér társadalmi értelmezésének és aktuális alkalmazásának.

Térpercepciók

■ A városi tér társadalmi felépítésének (*social construction of space*) fogalma is Henri Lefebvre nevéhez fűződik, aki a *The Production of Space* ([1974] 1991) című könyvében fejtette ki elméletét. Lefebvre könyvének bevezetőjében azokat a fogalmakat definiálja, amelyek elméletének kifejtéséhez szükségesek, illetve saját tér- és társadalommegismerésének alapállását fogalmazza meg. Eszerint a tér elméletalkotásának folyamata nem független a társadalomelmélettől: a tér és a társadalom összetartozó fogalmak, tulajdonképpen egyik implikálja a másikat. A városi tér elmélete egyben társadalomról szóló elmélet is és fordítva, azaz nem lehet a várost másként megragadni, mint társadalmi teret. Úgy véli ugyanakkor, hogy a társadalom – és természetesen a tér – nem dialektikusan szerveződik, hanem egy képlékeny egység, amelyben a két szélső állapot között mindig vannak köztes vagy attól eltérő állapotok (Lefebvre 1991).

A *társadalmi tér* megnyilvánulásának három formáját különbözteti meg: a megtapasztalt (*perceived*), elképzelt (*conceived*) és megélt (*lived*) terek. E három megnyilvánulás azt is sugallja, hogy a tér nem egysíkú, hanem komplex jelenség, amely a társadalmi viszonyokat minden szinten meghatározza. Elsősorban tehát beépített környezet, amely fizikailag megtapasztalható, érzékelhető, tapintható. Ugyanakkor van ennek egy szemiotikai absztrakciója is, amelynek függvényében az egyének elképze-

lik a maguk számára a megtapasztalt teret, s amelynek mentén a térrel kapcsolatos alkufolyamatok zajlanak. Ezek a térnek azon mentális leképezései, amelyeket a szakirodalom ma mentális vagy kognitív térképeknek nevez. És végül a tér egyben a mindennapi élet, a mindennapi tevékenységek és társas kapcsolatok színtere, mert a társadalmi kapcsolatok mindig térbeli kapcsolatok (*spatial relations*) is, a kettő egymástól nem választható el (Lefebvre 1991).

Lefebvre egy egységes térelméletet alkot, amelyben a tér mindig összekapcsolódik *fizikai, mentális* és *társadalmi* vetületekkel. A hármas egység elsősorban társadalmi folyamat eredménye, amelynek során az egyének „felépítik” a teret, mert a városi tér soha nem létezik *a priori*, semmilyen értelemben nem üres tér, hanem társadalmi kreáció. A tér felépítésének folyamata egyszerre jelent gyakorlati, a városi tér fizikai felépítésére vonatkozó és diskurzív, illetve mentális folyamatokat, amelynek során a jelentések meghatározódnak. A tér felépítési folyamatának megértéséhez elsősorban annak a felismerése szükséges, hogy a tér történelmi tér, felépítése tehát egy történelmi folyamat eredménye. A fizikai, mentális, illetve társadalmi vetületek különböző formái időben sajátos térformációkat eredményeztek. Ez esetben a társadalmi vetületeken társadalmi viszonyokként értelmezett rétegződési elveket is ért, amelyek minden esetben rányomják bélyegüket a tér jellegére. Könyvében az európai történelem különböző példáin – görög és római városok – keresztül mutatja be a tér felépítés folyamatait, illetve az ezek közötti eltéréseket (Lefebvre 1991. 273–277.).

Lefebvre gondolatait a későbbiekben főként az új városszociológia képviselői vették át (pl. Harvey, Castells, Soja, Gottdiener). Az ortodox marxizmus determinisztikus modelljével szemben, amely szerint mély és láthatatlan struktúrák szervezik a társadalom életét és cselekvéseit, lehetetlenné téve az önálló reflexiót és cselekvést, az Gottdiener nevével fémjelzett új városszociológia egy sokkal emberközelibb megközelítést javasol, ahol a társadalmi folyamatokban a struktúrán túl az egyéni illetve kollektív gondolatoknak és cselekvéseknek helyük van. A *helyi közösségek* (az egyének) képesek arra, hogy *egyéniességgel, jelentéssel ruházzák fel a teret*, amelyet a gazdaság vagy politikum nem föltétlenül képes befolyásolni (Gottdiener 1985. 150.). Természetesen az egyének mint társadalmi szereplők státusa nem azonos, tulajdonképpen az elitek azok, amelyek a folyamatokat, illetve azok változását képesek meghatározni vagy befolyásolni, a társadalom többi tagjának, mint tömegnek, nagyságát tekintve van jelentősége, de erre itt most nem térünk ki részletesen.

Duncan (1993) *Sites of Representation* (A reprezentáció formái) című tanulmányában arra buzdít, hogy szöveggként tekintsünk a városra, amely így nemcsak leírható, hanem olvasható is. Minden leírt narratívának vagy szövegnek egyben térbeli aspektusa is van, egy képzeletbeli világ, amelybe minden alkalommal belépünk, ahányszor olvasni kezdünk. Felismerve az írás kulturálisan beágyazott jellegét, könnyen felismerhetőekké válnak a szubtextuális formák is, amelyek az értelmezés alapját képezik. Így van ez *a szöveggként értelmezett város* esetében is, ahol a textualitás egy sor olyan kulturális, politikai, gazdasági vagy éppen topográfiai elemet takar, amelyek felismerése lehetővé teszi az adott hely értelmezését. Arra biztat tehát, hogy a mimetizmus helyett (Duncan–Lay 1993. 2.), kíséreljünk meg egy reális és mély városértelmezést adni, amely kizárólag a Barthes, Derrida, Ricouer vagy Foucault műveiben megtalálható kritikai diskurzus révén valósulhat meg, kiemelve a térbeli formák hatalmi és ideológiai vetületeit. A városi tér egyéni interpretációjának jellege nem kizárólag a térrel való interakció eredménye, hanem mások által (politikum, gazdasági szféra, várostervezők) indukált értelmezés is, amely elsősorban hatalmi viszonyokat fed (Gregory 1994).

■ A *posztmodern város* empirikus megragadása és teoretizálása során egy fontos episztomológiai és módszertani kérdés merül fel. Hogyha azt állítjuk, hogy posztmodern világban élünk, ez hogyan ragadható meg? Van-e ennek empirikus megnyilvánulása, vagy csupán egy foucault-i értelemben vett másfajta értelmezése és megértése a városi realitásnak? A várossal foglalkozó szerzők véleménye szerint a posztmodern világ egyszerre egy másfajta olvasat, értelmezés, tapasztalat, s egy másfajta, az előzőtől eltérő fizikai világot is jelent (Urry 1991; Zukin 1991). Ezen fizikai világ egyik legfontosabb jellemzője az, hogy újra hangsúlyt kap a területiség, a tér (Harvey 1990; Soja 1989). A posztmodern városelemzésekben ugyan elsődleges szerep jut a lokalitás sajátosságainak, de megközelítéseikben és témakezelésükben a települések egyedi jellegének felállítható néhány közös eleme. Ezek egyrészt a városi tér formaváltozásaira, illetve azok jelentésbeli változásaira vonatkoznak.

Michael Dear és Steven Flusty (1998, 2002) elméletükben elsősorban a posztmodern város fizikai szerkezetében végbemenő változásokat teoretizálják. Los Angeles példáját használják fel, bebizonyítva, hogy a posztfordista gazdasági rend teljesen megváltoztatja azt a városszerkezetet, amelyet a klasszikus ökológisták felállítottak. A posztmodern város legfontosabb jellemzőjeként a *keno kapitalizmus metaforáját* használják, amelynek elemei a központnélküliség, a mögöttes területek által uralt központ, a lokális és globális kapcsolatok, képlékeny rétegződés, valamint a városi folyamatok átlokálizálódása. Eszerint a posztmodern város társadalmilag és kulturálisan dinamikus és heterogén. Ugyanakkor felértékelődnek az erődítményszerű kertvárosok, külvárosok és peremvárosok. A városi lakosság monokulturális vagy fogyasztói kiscsoportokat alkotva, szigetekként építi és használja a várost. A klasszikus ökológiai forma eltűnik, helyébe pedig egy kollázsszerű parcellákból álló, fogyasztásorientált város jelenik meg (Dear–Flusty 2002. 232.).

A többféle városolvasat felismerése az elméletalkotásban, mind a gyakorlatban a modernitásra jellemző racionalitásról a posztmodern felé való elmozdulást sugallja. A modernitásra a tér racionalizációja jellemző, a posztmodern térben normává válik az, ami korábban az eltérőt, a másságot jelentette: a szenzáció és az illúzió színhelyei. Zukin (1991) szerint a város a fogyasztás tárgya és színhelye, ahol az illúziógyártás és fogyasztás a mindennapi élet része – részt vesznek benne nem csupán építésszek és várostervezők, hanem a mozi és a sztárok is.

A posztmodern város tehát egyre kevésbé termelő, egyre inkább fogyasztó város, mi több, maga a város egy eladható és egyben fogyasztható termék. A városépítés ma már a tervezésen és fizikai építésen túlmenően marketing- és identitásépítő tevékenységet is jelent. Gondoljuk csak el, hogy mennyire megdöbbentene, ha valamely nagyváros bejárata előtt vagy a pályaudvaron azzal a felirattal találkozánk, hogy „eladó város”. Pedig a város eladó és egyben megvásárolható termék, hogyha nem is abban az értelemben, hogy a vásárlás során bárki tulajdonossá válhat. A város „fogyasztható”, azaz fogyasztói vannak, akik számára a terméket kívánatosá kell tenni, s akik, mint bármely más termék esetében, fizetnek azért, hogy azt fogyaszthassák. A város marketingjének tétje elsősorban nem fizikai tranzakció valamely városi területtel, hanem bizonyos kategóriák városba való vonzása (turisták, középosztály, vállalkozók). Az image legfontosabb része az autentikusság megalkotása (Kearn–Pilo 1993). Ahhoz, hogy vonzó legyen, bizonyos közösen osztott standardokon túl (megközelíthetőség, jó infrastruktúra, a szolgáltatások megfelelő minősége) a városnak elsősorban egyedinek kell lennie.

Urry (1995) szerint a történelmi tudatosság ad egy város vagy régió lakosai számára sajátos karaktert, illetve a *tér szimbolikus jelentésére* és ezzel összhangban va-

ló használatára vonatkozó *közös tudást*. E szimbolikus jelentések a történelem manipulációjából származnak, ami annyit jelent, hogy az olyan tudatosan kiválasztott, többnyire a történelem pozitívnak tekintett eseményeit tartalmazza, amelyek a hely egyediségét és ezzel szimbolikus értékét hivatottak növelni. S bár nem annak tűnik, többnyire új konstrukció, ami a posztindustrializáció után bekövetkezett és a városokban végbement funkcióváltás hatása. Minden olyan próbálkozás esetében, amely az ipar hanyatlását vagy visszavonulását követően a szolgáltató szektor megerősítése bizonyos kategóriák (befektetők, turisták) vonzását tűzte ki célul, a marketing a történelmi múlt felfedezésére és felelevenítésére épül (Urry, 1995).

A turizmusnak nagyon nagy szerepe volt/van a fogyasztható város kialakításában. A turista számára tulajdonképpen a város egy kulturális termék, a szórakozás vagy a szabadidő eltöltésének a színhelye. Szerinte a modern turizmus nem egyéb, mint a hétköznapitól eltérő fogyasztás, nemcsak a mindennapi rutinjából kilépő turista, hanem a város szempontjából is. Bizonyos terek, városrészek kikerülnek a városi élet hétköznap használatából, egyfajta turistaövezetet alkotva (Urry 1991. 1.).

Összegzés

■ Amint azt az előzőekben láttuk, a város egy összetett társadalmi valóság: forma és tartalom, amely egyszerre meghatározója és lenyomata a társadalmi folyamatoknak. Ez a kettősség kezdeteiktől jellemzi a városszociológiai megközelítéseket: egyszerre keresi a választ arra, hogy melyek azok a formai, strukturális folyamatok, amelyek a városi tér jellegét, szerkezetét meghatározzák, illetve hogyan telik meg ez a forma tartalommal, mi jellemzi a városi társadalmat. A lehetséges válaszok változatosak és sokfélék, társadalmi valóságok és elméleti paradigmák függvényében változnak, közös jellemzőjük, hogy a tér és társadalom viszonyát elválaszthatatlannak tartják.

■ IRODALOM

- Burgess, Ernest W.: *A városfejlődés: hipotézisek egy kutatási javaslatához*. In: Szelényi Iván szerk.: *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. Bp., 147–160.
- Castells, Manuel: *The Urban Question: A Marxist Approach*. Edward Arnold, London, 1977.
- Castells, Manuel: *The City and the Grassroots*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1983.
- Chombart De Lauve, Philippe: *Appropriation de l'espace et changement social*. In: Korosec ed.: *Appropriation de l'espace*. Ciaccio, Strassbourg, 1976.
- Dear, Michael – Flusty, Steven: *The Spaces of Postmodernity*. Blackwell, Oxford, 2002.
- Duncan, James S.: *Sites of Representation*. In: Duncan James S. – Lay, David eds.: *Place/Culture/Representation*. Routledge, London, 1993. 39–56.
- Duncan James S. – Lay, David eds.: *Place/Culture/Representation*. Routledge, London, 1993.
- Gale, Dennis E.: *Neighborhood Revitalization and the Postindustrial City: A Multinational Perspective*. Lexington Books, Lexington, 1984.
- Gans, Herbert J.: *Urbanism and Suburbanism as Ways of Life*. In: Arnold Rose ed.: *Human Behavior and Social Process*. Houghton Mifflin Co., Boston, 1962a. 625–648.
- Gans, Herbert J.: *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. Free Press of Glencoe, New York, 1962b.
- Gottdiener, Mark: *The New Urban Sociology*. McGraw-Hill Inc., New York – San Francisco – St. Louis, 1994.
- Gregory, Derek: *Geographical Imagination*. Blackwell, Cambridge, 1994.
- Harvey, David: *Consciousness and Urban Experience*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1985a.
- Harvey, David: *The Urbanization of Capital*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1985b.
- Harvey, David: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Blackwell Publishers, Oxford, 1990.
- Henderson, William L – Ledebur, Larry C.: *Urban Economics: Processes and Problems*. John Wiley & Sons, Ltd., New York, 1972.
- Hudson, James R: *Revitalization of inner-city neighborhoods: an ecological approach*. Urban Affairs Quarterly. 1980/15. 397–408.
- Konrád György – Szelényi Iván: *Az új lakótelepek szociológiai problémái*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.
- Kearns, G. – Pilo, C. eds.: *Selling Places*. Pergamon Press, Oxford, 1993.
- Lefebvre, Henri: *The Production of Space*. Basil Blackwell, Oxford, 1991.
- Musil, Jiri: *Prága ökológiai struktúrájának fejlődése*. In: Szelényi Iván szerk.: *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1973. 224–250.

- Sjoberg, Gideon: *A preindusztriális város*. In: Szelényi Iván szerk.: *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1973. 108–121.
- Park, Robert E. – Burgess, Ernest W. – McKenzie, R. D.: *The city*. The University of Chicago Press, Chicago, 1925.
- Pásztor Gyöngyi: *Városszociológia*. Elméletek és problémák. Kolozsvári Egyetemi Kiadó / Presa Universitară, Kvár.
- Sovani, Nilcanth V.: *The Analysis of Over-Urbanization*. Economic Development and Cultural Change, 1964.7(2). pp.113–122
- Soja, Edward: *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. Verso, London, 1989.
- Szelényi Iván: *Cities under socialism – and after*. In: Gregory Andrusz – Michael Harloe – Iván Szelényi eds.: *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Blackwell Publishers, Oxford, 1996. 286–317.
- Urry, John: *Consuming Places*. Routledge, London, 1995.
- Van den Berg, Leo: *Urban Systems in Dynamic Society*. Gower Publishing Company, Aldershot, Hants, 1987.
- Weber, Max: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1979.
- Wirth, Luis: *Az urbanizmus mint életmód*. In: Szelényi Iván szerk.: *Városszociológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1973. 41–64.
- Zukin, Sharon: *Loft Living: Culture and Capital in Urban Change*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1982.
- Zukin, Sharon: *Landscape of Power: From Detroit to Disneyworld*. University of California Press, Berkeley, 1991.

